

F. X. ŠALDA

B. BORKO

František Xaver Šalda, ki je umrl 4. aprila 1937 v smichovskem sanatoriju v letu svoje sedemdesetletnice¹, je stal do zadnjega v češki literaturi visok in vzravnal kakor klas, čigar bili ne more upogniti ne teža časa ne žlahtno breme sadu. Njegovo smrt so primerjali z bolešno izgubo pesnika Otokarja Březine (1929), ki mu je bil enak po plemenitem duhovnem rodu. Šaldova smrt je bila tem občutnejša, ker ni nič kazalo, da veliki samotar sklepa račune in pospravlja orodje kakor gospodar ob poznem večeru. Zdelo se je celo, da bo treba še čakati njegovih zadnjih in končnih besed o vprašanjih, ki so ga toliko časa živo zanimala. Še sredi l. 1935. je pisal prijatelju anglicistu Chodobi: »O sebi verujem, da doslej še nisem rekel zadnje besede; da, na hipe se mi zdi, da sem iz svoje besede nejasno zajecjal šele prvo črko, izrazil prvi zvok. Nemara je to iluzija, vendar značilna in potrebna za nadaljnje življenje. Težko bi prenesel misel, da sem že vse povedal in da moram posihmal prekrizanih rok čakati poslednjega udarca, ki naj me strmoglavi na tla.« Njegovi novi sestavki, zlasti članki in kritike v reviji »Šaldův zápisník«, ki ji je bil skozi devet nepolnih letnikov edini sodelavec, so bili še vedno polni pravega šaldovskega soka. Za spis o K. H. Máchi so mu bili priznali prvo nagrado prezidenta republike prav v trenutku, ko je že legla na njegovo izmučeno obličje senca smrti.

Ta mož, čigar obraz je kazal, kakor je napisal ob smrti njegov častilec, v profilu poteze Danteja in en face nekatere značilnosti Goethejeve fiziognomije — mož sloke, aristokratske postave in težke, bolešne hoje — je bil vzlic trajni bolehavosti poosebljena vitalnost. Njegov značaj ni kazal niti na pragu sedemdesetletnice nič krhkega in lahkotnega. S svojo jekleno voljo je nenehno poganjal telo in duha k maksimalnemu naporu. Ni bil samo umetnik in znanstvenik, marveč tudi neutrudljiv delavec. Deset mesecev pred njegovo smrtjo sem v zeleni tišini Dobřichovic pri Pragi, v Šaldovi delavnici, polni knjig in likovnih umetnin, občudoval njegovo bojovito voljo in ironični esprit, ki se je bliskal za kratkimi, odločnimi stavki. Takrat sem mislil na goethejevski lik v češki sodobnosti, toda v tem strastnem uporniku zoper starost je bilo več mefistofelske drznosti kakor Faustovega patosa.

Pri Šaldi čutimo dih močne, enkratne osebnosti s fasono 19. stoletja. Šteli so ga med predstavitelje »generacije devetdesetih let«. V resnici je daleč prerasel generacijski okvir. Nekdo je pisal, da je šaldovo oseb-

¹ F. X. Šalda se je rodil 22. decembra 1867 v Libercu kot sin poštnega uradnika. Maturiral je na akademski gimnaziji v Pragi, vpisal se na pravni fakulteti Karlove univerze in nadaljeval študije na filozofski, vendar se je kmalu popolnoma posvetil literaturi. Urejeval je več literarnih listov, med njimi »Novina«, »Česká kulturá« in »Volné směry«. Doktorat iz filozofije je dosegel šele l. 1910. L. 1916. se je habilitiral za docenta Karlove univerze, l. 1919. je postal redni profesor za zgodovino modernih zapadnoevropskih literatur.

nost bolj gibala mržnja kakor požlahtnjevala ljubezen. Zares ni bil nasmehljan in uslužen gentleman, salonski besednik ali kavarniški kramrljalec. Imel je nprav starih vojščakov, velikih osvojevalcev in husitskih puntarjev; lahko bi si ga zamislili tudi kot izzivaškega viteza baročne dobe z drznim grandseignerskim izrazom, kakor ga kaže portret Renéja Descartesa. Njegova osebnost je imela klasične oblike in nagib k duševnemu aristokratizmu. Bil je eden iz ožje demokratične elite današnje Češkoslovaške. Gosposka izjemnost Šalde je bila izrazito duhovna odlika; izhajala je iz njegove intuitivne inteligence in nosila znamenje samote, v kateri je dozorel in živel. Samo v samoti je našel svoje najzdravejše duhovno podnebje, tu so bili njegovi vrhovi, ki se je na njih kosal z orli in boril z viharji.

Ta samotar pa ni bil nič manjši demokrat. Njegovo osebno življenje je spremljalo dolga leta siromaštvo in do zadnjega skromnost. Čeprav je bil pristaš duhovne elite, ni nikdar prenehal ceniti ljudstva, tistega, ki živi z zemljo ali onega, ki tvori delavske množice. V »Zápisníku« se l. 1930. izpoveduje takole: »Nemara sem nespameten, toda jaz verujem v ljudstvo: v staro in novo ljudstvo, ki ima naivno vedečnost otroka in tisto nagonsko gotovost, kakor je lastna vsemu docela staremu in korenitemu; ljudstvo, ki je aristokratično in demokratično hkrati, najgibčnejše, a tudi najstalnejše v premikanju družabnih plasti.« Vsekdar je zahteval, da naj se pisatelji zavedajo svoje odgovornosti občestvu. Vzlic izrazitim simpatijam do »pluga, ki bo preoral družabne plasti«, pa ni korakal za nobeno zastavo in ne prisegal na nobeno določeno socialno ideologijo. Tudi v tem pogledu je hotel ostati nezavisen in sam, zagovarjajoč nasproti vsakršnemu konformizmu svobodo mišljenja in kritike. V svojem socialnem čustvovanju je bil globoko človeški. V njegovi oporoki je presenetila odločitev, da prepušča premoženje praškemu zavodu za pohabljenost deco, s katerim ni imel svoj živ dan stika; tako je ta trdovratni samec izpričal očetovsko skrb za najbednejše otroke.

F. X. Šalda je bil Juppiter tonans češke literature. Nikdar pred njim niso imeli Čehi tolikaj razgledanega in bojevitega kritika. Ni bil le ne ki kritik, marveč kritik: prvi tega visokega rodu v češki literaturi. Njegova dandanes že zgodovinska zasluga je v tem, da je ustvaril iz češke kritike polnovredno literarno zvrst, kakor pri Francozih Sainte-Beuve. Vzel je kritiki značaj slovstvene prisklednice ali pomočnice in poudaril njeno avtonomno mesto in velike stvarjalne možnosti. Ni pa dal kritiki samo programa in smisla, marveč ji je ustvaril tudi umetniški stil in jezik; vzporedno z njo je utemeljil in bleščeče izbrusil češki esej. Po pravici sodi Peroutka, da je Šalda naučil mnoge ljudi pisati in je tako češko slovstvo dvignil za nekaj stopinj više. Za razliko od svojih predhodnikov, ki so bili zadovoljni s pomožno vlogo kritike in ki jim kompromis z načeli in okusom ni bil samo mogoč, marveč celo potreben, je Šalda zasovražil sleherno mlačnost in ravnodušnost, zlasti še ravnodušnost pesnika in kritika.

Ta Šaldov duševni stud nad ravnodušnostjo in hladnim odnosom do reči, ki potrebujejo ognja in zavzetosti, je bil nemara najznačilnejša poteza njegovega romantično nastrojenega duha. Prav zaradi tega si

ni nikdar olajševal dela in življenja s ceneno simplifikacijo, ki se zadovoljuje s polovičarstvom in z nedomišljenimi idejami. Ni dvoma, da je bil zmožen mržnje, toda njen hlad se mu je vedno izravnaval z vročo ljubeznijo do velikih pojavov. Šaldi so bile ideje in lepota zahteva večno lačnega duha, intimno doživljanje erosa. V vsem, kar je mrzil ali ljubil, zaznavamo strast toplote in silo njegovega občutja. V svojem boju zoper povprečnost, zoper polovične vrednote in nedonošena dela, pesniško neiskrenost, neživljenjskost in izumetničenost, je storil marsikakšno človeško krivico in ranil nešteto ljudi. Tako so ga z vseh strani napadali ponižani in razžaljeni nasprotniki in mu ovirali pot v oficialne institucije; največji češki kritik in esejist začudo ni bil član Češke akademije znanosti, dasi sede v nji tudi drugovrstni pisatelji in kritiki. Njegova polemična napadalnost je izhajala iz globokega prepričanja, da se pesniške vrednote preizkušajo samo v visokem ognju, ne pa v zmerni temperaturi vsakdanjega življenja. Bil je načelen ironik, vendar Šaldova ironija ni imela prizvoka suhega volterijanskega dovtipa, marveč je kazala posvečeni patos razočaranega sanjarja in entuziasta. Mrzil je vse vrste omejenosti. Vedno je hotel premagati dane meje in odkriti nove celine človeške misli, nova kopna umetniške stvarjalnosti. Čutil je v pesniku in umetniku prisotnost nekega notranjega tvornega pogleda, ki podira staro in gradi novo. Stališče kritika in tvorca je združeval s heroizmom in z moškimi vrlinami. Zato se je zdel včasih nedostopen, zaprt v *tour d'ivoire* svoje intelektualne in moralne samote. Odtod je kljubujoče nastavljal obraz viharju nasproti: ta simbolna kretanja je označevala njegovo poslanstvo.

Šaldovo delo ni umljivo brez pozitivna njegove osebnosti. Zato je bilo treba vsaj bežno orisati njen profil. V zvestobi samemu sebi, čeprav ne po kodeksu omejenih doslednežev, je bila lepota Šaldovega moralnega značaja. Kakor Stendhal, bi lahko tudi Šalda dejal o sebi, »da ni nikomur hlapec in nikomur gospodar«. Čim bolj se je bližal mejam življenja, tem pogostejše so se mu oglašali nadosebni in nadčasovni problemi. Znova so ga vznemirjala vprašanja Boga in smrti. V groteskni veseloigri »*Tažení proti smrti*« (1926) je smešil človeško prizadevanje po dolgem življenju. »Smrt jediná je pravda jen a skutečnost — ten pravil smích — víc nejsi na zemi než host«, pravi v neki lirični pesmi. Kakor Pascala v eni najboljših Šaldovih proz, je tudi Šaldo mučila skušnjava bolesi kot najglobljega izvora stvarjalnega navdiha in notranjega veselja. Bolest mu je bila najobčutljivejša struna, na kateri igra življenje svojo večno melodijo. Med njegovimi poslednjimi besedami je bilo priznanje biti, življenja: *voluntas esse*, kakor da bi se bil v dihu smrti ovedel ničevnosti, ki sega z vseh strani po človeku. Oklepajoč se življenja, je slutil smrt in napisal v zadnjem zvezku »*Zápisníka*«, ki ga je mogel še sam urediti:

Časněji zemřít než druží,
odejit včas,
v tom všecko vždycky je.
Kdo víno pil,
at' nikdy se netkne patoků, přezírá pomyje.

ČE pravi Paul Valéry, da »il y a des oeuvres qui sont créés par le public et d' autres qui créent leur public«, tedaj velja poslednje za vse delo F. X. Šalde: njegove knjige so si morale šele ustvarjati občinstvo in najširši krogi njihovega vpliva utegnejo nastati stoprav v bodočnosti. Šalda ni bil nikdar popularen. V njegovem delu je mimo tega toliko problematičnega, da bo šele večji časovni odstop pokazal vse njegove globine in plitvine.²

Že kot kritik in esejist si Šalda ni mogel in ni hotel pridobiti tiste popularnosti, ki jo s preveliko in minljivo lahkoto žanjejo mnogi manj pomembni kulturni delavci. Šalda je tudi v časniških stolpcih, ki so zakonito kraljestvo povprečnosti, vztrajal na višini znanstvene pojmovnosti in poetičnega stila. V uvodu svoje esejske in feljtonistične zbirke »Časové a nadčasové« (1936) pravi, da si je kot sodelavec dnevnikov postavil tale načela: »Ne popustim glede višine svojih zrelišč, glede strogosti meril, glede širine obzorja in ne glede idejne zakonitosti in prebojnosti; za nič na svetu ne stopim dol k občinstvu in ne sklepam z njim kompromisov. Narobe: vsilim mu svojo voljo, skušam ga pritegniti k sebi! Nikar se ne boj velikih vprašanj, ki so te notranje mučila in se v tebi razžarevala; nikar se ne ustavljaš iz zadrege pred velikimi miselnimi in svetovnonazorskimi strujami časa, marveč jim poglej pogumno v oči in odgovori na njihova vsiljiva vprašanja s polnim zvonom svojih prsi, svojega srca, svojega prepričanja, svoje notranje gotovosti in zakonitosti.« Tako je Šalda odklanjal sleherno vrsto lahkote in duševne cenenosti, feljtonistično kramljajstvo in impresionistično igračkanje z barvitimi besedami in zunanje elegantnim slogom. Prav zaradi tega je nekoč tolikaj podlegal skušnjavi hierarhično visokega, prenasičenega in ponekod čez mero zgoščenega sloga, ki je združeval znanstveno pojmovnost z bujno besedno ornamentaliko. V poznejšem času je to opustil, zlasti ker se je pridružil strukturalnemu pojmovanju jezika in stila; postal je jasnejši in neposrednejši. Ni pa popustil glede višine in zahtevnosti svojih meril.

Problematika Šaldovega dela kliče po smotrnem in objektivnem proučevanju vse njegove obilne literarne zapuščine. Že pojav prve večje

² Izmed Šaldovih literarno kritičnih in esejističnih spisov so izšli v samostojnih izdajah naslednji: Zgodnji kritični sestavki so zbrani v dveh knjigah z naslovom »Juvenilie« (1925, 1934), l. 1905. je izšla najpomembnejša esejska zbirka mladostne dobe »Boje o zítřek«, l. 1913. zbirka esejev »Duše a dílo«, 1909 »Moderná literatura česká«, 1914 »Umění a náboženství«, 1915 »Mistr Jan Hus a doba jeho v moderní poesii české«, 1916 »Genius Shakespeara a jeho tvorba«, 1920 »In memoriam Růženy Svobodové«, 1921 »Básnická osobnost Dantova«, 1924 »Antonín Sova«, 1928 »O nejmladší poesii české« in »O tzv. nesmrtnosti díla básnického«, 1930 »J. A. Rimbaud«, 1936 »Časové a nadčasové« in »Mácha, snivec a buřič.« »Šaldův zápisník« je pričel izhajati 1928. Šalda je sam uredil in od začetka do konca spisal 85 števil. Velikega števila svojih spisov ni izdal v knjigah; izšli so v raznih revijah in listih. Nova izdaja Šaldovih zbranih spisov v 15 knjigah je pričela izhajati 1934 pri praški založbi »Melantrich«. Doslej je izšlo 5 knjig.

literarno kritične monografije o Šaldi³ je vzbudil spore in polemike, ki potrjujejo, da definitivno obličje Šaldovega dela še vedno ni odkrito. Po smrti se je nagrmadilo veliko število člankov, študij in osebnih spominov⁴. Vse dosedanje študije pa so bolj gradivo ali poskusi sintetičnega dojetja celotnega kompleksa, ki se imenuje F. X. Šalda, kakor pa trdne in zaključene sodbe. Tudi to pričuje o njegovi veličini.

Izmed študij, ki so izšle ob priliki Šaldove smrti, je daljši članek duhovitega publicista Ferdinanda Peroutke⁵ strnil z navidezno objektivnostjo demokratičnega racionalista in utilitarista nekatere ugovore in pomisleke zoper Šaldo. Njegova izvajanja je delno ovrgel Pavel Fraenkel⁶. Peroutkove očitke bi lahko združili v to-le sodbo: Šalda ni bil vodilen duh, ker je večkrat spreminjal nazore in ker ni ustvaril svojega sistema. Njegov svetovni nazor takisto kot njegove literarne teorije in kritična merila imajo značaj eklekticizma. Šalda je bil vzpodbujevalec, ne pa dovršitelj.

Ni li ironija usode v tem, da za F. X. Šaldo, ki se je nekoč tako strastno boril zoper eklekticizem Jaroslava Vrchlickega, mečejo isto težko kamenje očitkov; človek, ki je bil tolikaj kritičen nasproti drugim, bi bil potemtakem močno prizanesljiv nasproti sebi. Problematika Šalde se je najprej zgostila okrog te točke.

Prof. Jan. Mukařovský je v svoji študiji o Šaldi⁷, ki sodi med najboljše, kar jih je izšlo po njegovi smrti, podvrgel podrobni razčlembi problem raznoobraznosti in razvojne spremenljivosti Šaldove osebnosti in s tem v zvezi problem njegovega dozdevnega eklekticizma. Očitno je, da v tem primeru ne gre za neko specialno vprašanje šaldovskih študij, marveč za bistveno pomembno značilnost, za kvaliteto osebnosti in dela, ki zavzema v hierarhiji čeških vrednot visoko mesto. Dobro je, če se pri tem spomnimo, da boj zoper očitke eklekticizma spremlja ves novejši češki kulturni razvoj, saj so očitali eklekticizem med drugim tudi Smetnovi glasbi in Masarykovi filozofiji.

Estet Mukařovský izhaja v navedeni študiji iz izjave, ki jo je dal sam Šalda v spornem vprašanju, ali je stvarjalna osebnost trajno istovetna? Razpravljajoč o impresionizmu, je opozoril na osebnost kot organizatorno silo, ki se polašča slehernega impulza, da ga do kraja premisli in prenese v sfero zakonite čistosti in logične lepote. Šalda je v svojem razvoju prehodil več stopenj, ki se le navidezno razločujejo po svojih kontrastih, v resnici pa so izraz dialektične antinomije, ki je bila stalno v tej občutljivi in tvorno razgibani osebnosti. Šaldov izraziti individualizem se je neprestano izravnaval s trajnimi, nadosebnimi vrednotami, ki so bile kakor obok razpete nad njegovo nemirno, vzvalovano duševnostjo. Šaldova izredna inteligenca je močno reagirala na vplive,

³ František Götz, František Xaver Šalda, Praha 1937. Státní nakladatelství (168 str. v 8^o).

⁴ Prim. zlasti »Listy pro umění a kritiku« št. 6 — 8, 9 — 10.

⁵ »Přítomnost« 7. in 14. aprila 1937.

⁶ »Listy pro umění a kritiku« 1937 št. 9 — 10 in 11.

⁷ »Slavo a slovesnost« 1937, št. 2.

vendar jim ni podlegala, marveč je v svojih reakcijah na nje ustvarjala svojske vrednote. Mukařovský dobro pravi: »Dialektična antinomija, na kateri je bila utemeljena njegova osebnost, mu je v zvezi s finim tipom za konkretne lastnosti građiva, ki se je z njim bavil, omogočala, da je absorbiral slehern vpliv in da se ni dal sam absorbirati«.

Šaldov »eklekticism« je prav za prav vnanji odraz njegove izredne duševne širine. Duh tega Čeha se je gostil za vsemi kneževskimi mizami evropske kulture, vendar ni nikjer zapravil svoje samoraslosti in organizatorne sile, ki je iz vplivov ustvarjala izrazito individualne koncepcije. Tudi pri obravnavanih pisateljih ni Šalda preganjal vplivov, ker je videl v njih plodno igro akcije in reakcije; očital je samo, če niso vplivi segli tolikaj globoko, da bi preorali površinsko plast in vzburili vso osebnost. Vplivoslovje je imelo v njegovi kritiki samo pomožno vlogo in drugovrsten pomen. Njegov duhovni vid je hotel predvsem dohledati osebnostno jedro, ki je ali ga ni; ob njem je meril originalno silo umetnostnih in pesniških stvaritev. Mimo tega je imel Šalda dobro razvit čut za historičnost in je s svojimi modernimi metodami združeval notranjo dohlednost umetnika in erudicijo ter raziskovalsko vestnost znanstvenika. Vse njegovo kritično prizadevanje je šlo za tem, da vzpostavi sklad med osebnimi in nadosebnimi vrednotami in da kar moči objektivizira umetnost, jo podredi redu (beseda »řád« je eden najosnovnejših pojmov Šaldove nenapisane poetike), da pa s stvarjalno disciplino (»kážeň«) ne omejuje življenjskosti dela. Ostro je ločeval pisatelja-literata, umetnika in pesnika: slednjega je stavil najvišje. V poeziji je videl »neprestano odkrivanje skrivnosti človeške duše in tajnostnih vezi med karakterjem in usodo« (Götz). O pravi poeziji sodi tole: »Prava poezija ti širi obzorje, vodi te na višje in višje točke, razprošira pred teboj v enotni perspektivi vedno širše in širše prostore, razvrščene in obvladane z enotno perspektivo. V nji in z njo rasteš, premaguješ materijo, pridobivaš na lahkosti. Prava poezija dematerializira, prav kakor nebesna luč dematerializira svojo vibracijo. Veliki pesniki, na pr. Shelley in Lamartine, te vodijo ven iz vse literarne specializacije; pri njih ne pozabiš samo na literarne in pesniške termine, na vso tehniko, marveč te celo potegnejo s seboj in vržejo v tisto omotično jasnovidno zanesenost, kakor ti jo včasih povzročajo samo veliki in edinstveni prirodni prizori: morje, ki udarja ob obrežje in se bojuje s kopnim za vladu; gore, ki jim je sonce snelo megle in jih spremenilo v prizorišče svetlobnih iger. Prava poezija sprošča, razširja in stopnjuje tvoje bitje. Koliko velike literarne umetnosti je na pr. pri Shelleju, in vendar ima vse to zgolj en sam smoter in ta je prav tisto: da vse to pozabiš...«

F. X. Šalda je izrazit iracionalni vitalist, ki vidi podlago sveta v fenomenu življenja. Njegovo pojmovanje življenja ni pozitivistično in racionalistično; vse do zadnjega je kazal svoj duševni odpor zoper mehanistične nazore. Življenje je Šaldi svobodna funkcija telesnosti in duha, kot celota pa nekaj sinergetičnega v smislu novih fizikalnih in bioloških teorij. V poeziji in umetnosti mu je življenje, življenjskost samo sinonim za nje dinamiko v okviru celote, ki jo veže forma.

Vitalistični duh je vodil Šaldo tudi v kritiki. Toda njegova dialektična miselnost je hkrati stremela po omejitvi in formi. Kritik, ki je v svojem eseu »O tzv. nesmrtnosti díla básnického« (1928) izrekel toliko dvomov o »večnostnem« značaju pesniških stvaritev, ni kljub vsemu vitalizmu nikdar zatajil vere v nadčasovno vrednost nekaterih filozofskih idej in estetskih spoznav. Stremel je po novi klasični umetnosti, po goethejevski jasnosti in dovršenosti pesniškega izraza, po literaturi, v kateri bi narod lahko zares izpovedal svoje najčistejše sne in najdrznejše nadeje in ki bi mu bila več kakor zrcalo resničnega življenja ali področje pesniških fikcij. Stremljenja po novem klasicizmu pa ni nikdar postavil na dokončno in jasno teorijo, čeprav se mu je približeval v svojih verzih in prozah.

Če je kritika po sodbi angleškega esejista E. J. Spingarna neprestano trenje dveh nasprotnih stremljenj: impresionizma in dogmatizma, tedaj je Šalda s svojo teorijo in prakso premagal njuno nasprotje in dal impresionističnemu dojemanju, kakor je ustrezalo njegovi bistveno romantični mentalnosti, normativni red oblikujočega duha. Postavil je težišče v osebnost, v enkratnost, v dejanje, v »genijevo materinščino«, v tisto notranje oko, ki intuitivno odkriva snov, katero čustvena duša in logično-formalni duh oblikujeta v smislu nadosebnega reda.

Vsekako bi bilo dandanes, ko je Šaldovo delo še razmetano in večidel neurejeno, močno tvegano in krhka sleherna poizkusna sistematika njegove filozofije, literarne teorije in estetike. Šalda ni bil zgolj logičen duh, ki iz razumske potrebe grmadi svoje spoznave v sistem. Pri njem opazamo celo upor zoper suho znanstvenost, ki hoče biti sama sebi namen in smoter. Iz njegovih spisov bi bilo mogoče dokazati marsikakšne protislovne trditve. Toda nedostajanje sistema in navidezno spreminjanje zrelšč ne more zasenčiti veličine in enkratnosti njegove osebnosti in ne vzeti delu njegovih visokih kvalitete.

Čeprav torej ne bo najbrž mogoče izgraditi iz Šaldovih spisov estetskega sistema, ki bi se lahko vsaj glede svoje vnanje arhitektonike meril s sistemi njegovih vzornikov ali »večnih sopotnikov« Hennequina, Dilthea, Croceja in drugih, bi vendar smiselna izbira njegovih esejev in kritik dodobra nadomestila konstrukcijo sistema. Pokazala bi trdne konstante Šaldovega mišljenja in originalnost njegove dozdevno mnogoobrazne osebnosti. Prvi poizkus poenotenja in sistematike Šaldove vitalistične filozofije in estetike je izvršil v citirani monografiji Fr. Götz. Nedvomno bo naraščajoče proučevanje Šaldovega dela, čigar neprestano kvašenje in energetično izžarevanje je mogla zaustaviti samo telesna smrt, dalo njegovim prodornim idejam in dragocenim spoznavam trajnejšo, čistejšo, nadčasovno podobo. Šele tedaj bo Šaldov univerzum dobil svoje dokončno lice.

TEŽIŠČE Šaldovega obilnega in mnogostranskega dela bo ostalo v eseu in kritiki. Tu je odprl nova obzorja in izkrčil pota, ki so bila dotlej v češki literaturi neznana; prav kakor Masaryk v filozofiji in politiki, je Šalda v umetnosti in poeziji pri temeljih poglobil, podprl in razširil češko usmerjenost v zahodne kulture. Tu je bil izpodbujajoči novotar,

vzornik in vodja; zato je v doslej še nepreglednem obsegu vplival ne samo na češko, marveč po svetovni vojni tudi na mlado slovaško literaturo.

Poleg esejističnih spisov in kritik, ki se snovno in formalno močno prepletajo med seboj, tako da je včasih težko razmejiti genre v njegovem delu, je F. X. Šalda zapustil dokaj obsežno leposlovno delo. Njegova lirika je večidel še razkropljena po raznih revijah, zlasti »Zápisniku«; samostojno je izšla samo zbirka »Strom bolesti« (1920). V pripovedni prozi je njegov največji in najpomembnejši opus roman »Loutky i dělníci boží« (4 izdaje, zadnja, delno predelana 1935), v seriji Zbranih spisov nove Melantrichove izdaje pa sta izšli še zbirki krajše proze »Život ironický a jiné povídky« (1935) in »Dřevoryty staré a nové« (1935). V dramatiky je preizkusil svojo stvarjalnost z dramsko pesnitvijo »Zástupové« ter s komedijama »Dítě« (1923) in »Tážení proti smrti« (1926).

Šaldov odnos do lirike je ostal do zadnjega izredno čist; medtem ko so mu romani in povesti povzročali v zadnjih letih prenasičenost, ki je ni več prikrival svojim prijateljem, se je vedno znova in z mladostnim ognjem vračal k liriki. Nežna vnema za liriko je izpodbujala tudi njegovo lastno stvarjanje. L. 1933. je pisal prijatelju Chudobi v zvezi s skrbmi, ki mu jih je povzročal »Zápisník«: »Že nekajkrat sem si dejal: tako nekako dve leti še, da bo dalo sedem letnikov, potlej pa: vale. Zlezem nekam na kmete v kakšen tih kot, se zapredem kakor pajek in ne bom ne čital in ne pisal nič drugega nego liriko, ki jo iz vse te literature imam še edino rad. In ko se mi posreči, da stlačim v štiri verze to, za kar potrebuje kdo drug 40 verzov, tedaj se lahko pokojno iztegnem in umrem...«

Šaldova lirična žetev je dovolj obsežna in nudi tudi z razvojne strani značilne dokumente njegove rasti in iskanja osebnostnega izraza; od prvih parnassističnih, heredijskih verzov do klasično refleksivne, elegične, dramatično korenite lirike zrelih let je Šalda bolestno prehodil vso pot evropske lirike zadnjih štirih desetletij. Na tej poti mu je bila lirika več kakor zgolj obrobno delo, več kakor glasbeno spremljevanje njegovih večjih umstvenih skladb: bila mu je oblika najintimnejše izpovedi, zato kaže bolj kakor njegova ostala tvorba težke sledove duševnih muk, osebnih bolesti, mračnih disonanc, ki trgajo dušo, črnih slutenj in samotnih razgovorov s smrtjo in ničevnostjo. Človek, ki je v kritikah in esejih poln moške virtutis, izzivalen in bojevit; ki si je včasih čez mero v svesti svoje gotovosti in življenjske polnosti, je imel v liriki Veronikin prst, s katerim je zmagovalcu v sebi brisal pot in solze, ki so polzele po notranjem obrazu, po njegovi razjedeni in razočarani duši. Tako je Šaldova lirika najpristnejši izraz njegove vitae intimae in je dokumentarična že kot avtentičen prispevek k duševni biografiji velikega kritika.

Vzlic temu pa Šalda, prav kakor njega dni Sainte-Beuve, ni bil močna pesniška narava. Za liriko pristnega in globokega življenjskega diha mu je nedostajalo tankega, subtilnega izraza, lahkotne forme in tistega, kar je tako dobro opazil pri Shelleyu: pesniškega čara, ki stori, da pozabiš

na veliko literarno umetnost, na proces stvarjanja. V njegovi liriki je malo melodije; včasih se ti zdi, da poslušáš zvon, ki ni bil dovolj uglašen in ne daje polnih tonov.

Šaldova pripovedna proza takisto zaostaja za pomenom njegovih esejev in kritik. Največja prozna kompozicija »Loutky a dělníci boží« (1917) je formalno zanimiv in novotarski spis, ki združuje na dolgem epičnem traku številne probleme in usode prelomnega časa in kaže vrsto med seboj prepletenih epičnih pasov. Ta roman pomeni odplačilo Šaldovega dolga generaciji, ki ga je spremljala na poti v češko literaturo; njene bolesti, radosti, skrbi in nadeje so tu strnjene v živo pesniško celoto. Roman kaže bližino vulkanskega srca in visokega, hladnega razuma ter sprejema od obeh središč vrtinčaste tokove, ki mu ne dajejo stalnega in jasnega ozračja. Označuje ga težka miselna vsebina; pod njegovimi dogajanjem, karakterji in osebnimi usodami se plete problem smisla češkega obstoja v sedanjosti in bodočnosti, materialne civilizacije, duhovne dekadence, demokracije in humanizma, provincializma in svetovljanstva, vere in ateizma, krščanstva in kulture, mesta in dežele i. t. d. Eden najlepših delov Šaldovega umotvora so zapiski upokojenega polkovnika Kašparja Lamberka, ki se vrne iz velikega mesta na kmete in se ves posveti zemlji. V teh zapiskih so obilne meditacije o grudi, kmetstvu in krščanstvu, kakor sploh o problematiki preutrujenega in zbezanega sodobnika tehnične civilizacije. Roman »Loutky a dělníci boží« je nastajal v letu, ko so se češtvu odpirali omotični vidiki v bližnje možnosti svobodnega narodovega življenja in socialnega preroda, zato nosi pečat svežega optimizma. Negativnosti generacije se zde premagane, skepsa in dekadentstvo izginjata kakor megla v jutranjem soncu in človek, ki prihaja nasproti, je poln zdravja in trdnega, nravno nezlomljivega značaja. Roman je bil v tedanji češki prozi poizkus nove, intelektualno in pesniško visoke proze, zgrajene na jedru nadčasovnega etosa in na novih psiholoških izkušnjah; njegov nekam togi slog se zdi, kakor da je tu in tam prežet s slikarskimi vizijami in z lahnimi muzikalnimi improvizacijami. V celoti pa »Loutky a dělníci boží« niso delo, ki bi moglo zavzeti s svojo epično neposrednostjo in življenjsko silo.

Krajša proza, ki je zbrana v knjigah »Život ironický a jiné povídky« in »Dřevoryty staré a nové«, ima v glavnem vse vrline in hibe Šaldovega romana. V prvi knjigi je združena starejša proza, ki obravnava doživljanje močnih poedincev in ustreza ne le razpoloženju pisatelja v dobi, ko je iskal poti iz jetništva generacijskih zmed in prevar k nietzschejanski udarnosti in veri, marveč izraža tudi obča tavanja in iskanja tiste dobe. V zbirki »Dřevoryty« prihaja najbolj do izraza Šaldovo pojmovanje objektivne metode opisovanja življenjskih pojavov, njegovo stremljenje po resničnosti, ki bi bila obenem »višja resničnost«. V tej knjigi so zbrane povesti, ki so nastale iz spominov na otroška in poznejša doživetja. Zdi se, kakor da je bila snov ponekod trudoma izkopana iz spodnjih plasti zavesti; tudi v tej podrobnosti, vestni obdelavi ji ostajajo neki temni odsevi podzavestnega. Prav posebno mika pisatelja naivna otroška duševnost. Najboljši spis te zbirke je »Pokušení Pascalovo«, čigar jedro tvori tragični problem spoznavanja Boga; srce, ki bi ga bilo moglo edino spoznati,

pa je usahlo in mrtvo. — Tudi ta Šaldova proza je kljub pisateljevi objektivni metodi, prodornim psihološkim spoznavam in nespornemu daru opazovanja bolj eksperiment kakor polno stvarjalno dejanje. Zdi se nam, da Šaldove osebe ne prihajajo iz resničnega življenja, marveč se gibljejo kot sence za transparentom pisateljevega intelektualizma.

Šaldovo dramatsko delo ni trajno prestopilo velikega mejnika med odrom in poezijo; vse tri drame so ostale to, čemur pravijo Nemci *das Buch drama*. V prvih letih po veliki vojni nastali »Zástupy« so dramatska vizija tedanje družbe z vsemi njenimi demoni protislovja, razdora in fantastične vere v izpolnitev nemogočega ali daljnega. Konflikti, ki gibljejo Šaldovo dramo, so bolj spoprijemi idej kakor resničnih ljudi. Drama se dogaja na meji Zahoda in Vzhoda, v nedoločenem okolju, v babilonski zmesi narodov, v dobi, ko zahaja stari red in vstaja novi; nosi znamenje socialnega mysticizma, ki ima le malo skupnega s historično-materialističnim kolektivizmom. V tej viziji bodočih demokracij in diktatur se izgnani in ponižani bogovi stare teokracije bore z anarhističnimi in komunističnimi skušnjavami. Götz opozarja v citirani monografiji na neko sorodnost z dramatskimi pesnitvami Paula Claudela, vendar Claudelove vizije rasto iz večjih globin in njihova mistična poezija je bolj organsko združena z dramatsko stvarino.

Prav tako se ne odlikuje po dramatskih kvalitetah komedija »Dítě«, ki se bavi s krizo meščanske rodbine. Satirična komedija »Tážení proti smrti« je v stilu *commedie dell' arte* spisana groteska o trdoživem starcu, ki se mu s 95 leti zahoče mnogoženstva; ta nestvor naj bi osmešil stremljenje po podaljšanju življenja. Komedija pa nas ne more prepričati ne idejno in ne po dramatski vsebini. Šalda ni mogel postati clown, ki naj se smeje smrti; njegova ironija je v tem primeru malce prisiljena in za njo slutimo brezupen protest zoper starost in smrt, zoper vso zoprno igro, ki jo uganja narava s človekom, preden ga dokončno zlomi.

Vse delo F. X. Šalde pa sloni na osebnostnem značaju njegovega stila, ki kaže v vseh sestavkih in kljub vsem spremembam neko osnovno enotnost, potekajočo od njegove močne in zapletene osebnosti, v kateri so se umetnik, mislec in znanstvenik venomer in plodno bojevali za svoj sintetični izraz. Čeprav F. X. Šalda ni ustvaril del, ki bi nas presenečala po neprekosljivi enotnosti in zaključenosti svoje stvarine in forme, bo vendar ostal v duhovni zgodovini svojega naroda eden njegovih reprezentantov. V času, ko je Masaryk, kakor je z zakonom priznal ves narod, postal »zaslužen za državo« kot predstaviteljico njegove politične in socialne stvarnosti, je Šalda postal zaslužen za njeno svetlo nadstavbo, za neskončni in svobodni prostor duhovnega in posebej še estetskega izživljanja. Kajti narod ni samo v koreninah in deblu, marveč tudi na vrhovih krošnje, kjer se njegovi občutljivi listi pogovarjajo z večnostjo.

OPOMBA. Pri sestavi te študije je pisec upošteval, da je »Ljublj. Zvon« priobčil l. 1933. esej R. Habřine o F. X. Šaldi, O Šaldi kot esejistu glej tudi sestavek R. Habřine »Češki esej«, LZ 1935. Iz Šaldovih spisov je »Ljubljanski Zvon« priobčil 1924 esej »Kritika s patosom in inspiracijo« v prevodu Fr. Mesesnela. Izšli so tudi nekateri krajši prispevki.